

Н.Қ. Шүленбаев

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты терминология бөлімінің
ғылыми қызметкері, Алматы қаласы, Қазақстан

ЛИНГВИСТИКА ТЕРМИНДЕРІН АУДАРУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ

Аннотация: Тілдің тіршілік етуі, қарыштап дамуы, ең бастысы, оның қатынас құралы бола алуымен тығыз байланысты. Тілдің бұл қызметін коммуникативтік (қатынасымдық) функция (қызмет) деп атауға толық негіз бар. Адам тілді өзін қоршаған ортадан, қауымнан, күнделікті өмір сүру барысында тілдік қатынасым, тілдесім, пікірталас үдерісінде үйренеді. Тіл тек қатынас құралы ғана емес, сонымен бірге белгілі бір қоғамда өмір сүріп жатқан, адамдар тобының, халықтың тарихи-мәдени, ділдік, танымдық байлығының да көрінісі.

Тірек сөздер: лингвистика, терминдер, лингвистика терминдері, тенденция, жаңа сөздер, сөздік, біріздендіру, реттеу

Н.Қ. Шүленбаев

научный сотрудник отдела терминологии
Института языкознания им. А. Байтұрсынова,
г. Алматы, Казахстан

ТЕНДЕНЦИЯ ПЕРЕВОДА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

Аннотация. Существование языка, его прогрессивное развитие тесно связано с его способностью быть средством общения. Есть все основания называть эту функцию коммуникативной функцией. Человек изучает язык через окружающую среду, сообщество, в процессе языкового общения повседневной жизни. Язык является не только средством общения, но и проявлением исторического, культурного, интеллектуального и познавательного богатства людей, группы людей, живущих в определенном обществе.

Ключевые слова: лингвистика, термины, лингвистические термины, тенденция, неологизмы, словарь, унификация, упорядочение.

N.K. Shulenbaev

Researcher of the terminology department of the Institute of Linguistics
named after A. Baitursynuly,
Almaty, Kazakhstan

THE TENDENCY TO TRANSLATE LINGUISTIC TERMS

Annotation. The existence of a language, its rapid development is closely related to its ability to be a means of communication. There is every reason to call this function a communicative function. A person learns a language through the environment, from the community, from daily life to language communication, communication and debate.

Language is not only a means of communication, but also a manifestation of the historical, cultural, intellectual and cognitive wealth of people, groups of people living in a particular society.

Keywords: linguistics, terms, linguistic terms, trend, neologisms, vocabulary, unification, ordering.

Тіл – белгілі бір қоғамда жасайтын адамдардың бір-бірімен сөйлесуін, түсінісуін, пікір алмасуын, яғни, тіл арқылы қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ететін қатынас құралы. Бұл оның функционалдық (жұмсалымдық, қызметтік) жағы болып саналады. Егер тілді ой мен санаға қатысы жағынан сипаттап саралай түсетін болсақ, онда тіл - ойлауды қалыптастыратын, ойды жарыққа шығаратын құрал, басқаша айтсақ тіл – ойлаудың да нақты құралы. Тіл – ойдың тілдік құралдар арқылы көрініс табуы. Ал тілді құрылым тұрғысынан сипаттайтын болсақ, тіл – қатынас жасауға қажетті материалдардың жалпы жиынтығы. Тілді таңбалық си-патына қарай таңбалар жүйесі, семиотикалық жүйе деп те атап жүрміз. Бұлай деп атау оның қоғамда атқаратын қызмет қатыстығылығын көрсетеді.

Соңғы жылдары тіл біліміндегі зерттеулер дәстүрлі тіл білімімен қатар, антропоцентристік бағытта да жүргізіле бастады. Бұл дегеніміз – адам-тұлғаның түсінік-танымын, болмысын, білгілі бір этностың тарихи-мәдени, ділдік құндылықтарын тіл арқылы көрсету. Осыған орай, тілде кейінгі кездері кәсіби тілдік тұлға, тілдік тұлға, дискурс, ғылыми дискурс, когнитивтілік, әлемнің (дүниенің) тілдік бейнесі тәрізді тіл мен тұлға арасындағы байланысты нақтылайтын терминдер кең қолданысқа ене бастады. Қолданбалы тілдің әлеуметтік тіл білімі, тіл мәдениеті, психоллингвистика, тіл тарихы салалары тың еңбектермен, нақты қағидаттармен сараланды.

Аталғандардың ішіндегі ең негізгісі – тілдің функциялық (жұмсалымдық, қызметтік) жағы. Тілдің тіршілік етуі, қарыштап дамуы, ең бастысы, оның қатынас құралы бола алуымен тығыз байланысты. Тілдің бұл қызметін коммуникативтік (қатынасымдық) функция (қызмет) деп атауға толық негіз бар. Адам тілді өзін қоршаған ортадан, қауымнан, күнделікті өмір сүру барысында тілдік қатынасым, тілдесім, пікірталас үдерісінде үйренеді.

Тіл тек қатынас құралы ғана емес, сонымен бірге белгілі бір қоғамда өмір сүріп жатқан, адамдар тобының, халықтың тарихи-мәдени, ділдік, танымдық байлығының да көрінісі іспеттес. Соңғы жылдары лингвистикада жеке тұлғаның тілдік бейнесін оның дүниетанымы арқылы анықтау бағытындағы жаңа бағытта, заманауи, тың зерттеу жұмыстары жиі жүргізіле бастады.

Қазіргі кезде тілдік деректердің көпшілігін лексикалық бірліктердің мағынасын анықтаумен, оларды халықтың тарихымен, діл, мәдениетімен байланыстыра қарастыру, адамдық кәсіби шығармашылық әлеуетімен, дүниетанымымен байланыстыра түсіндіру, тілдік қатынасымдағы тұлғаның рөлін ерекше ашып көрсетумен, танымдық ғылымның басты қайнаркөзі тіл мен ойлауды ұштастыра сипаттау қолға алынып, қазақ тілін танымдық тұрғыдан зерттеу көкейкесті, өзекті мәселе ретінде заман талабына еніп отыр.

Тілдік қатынастың дыбыс арқылы айтылуы және әріп арқылы таңбалануы лингвистикада ауызша және жазбаша тілдік қағынастар деп аталады. Осы тұрғыдан келгенде, тілдік қағынасты дыбыстық және графикалық таңбалардың әмбебап жүйесі деп танысақ, онда тілдің таңбалар жүйесі тілдік қағынастың жазбаша түрі болады да, тілдің дыбысталу жүйесі тілдік қағынастың ауызша түрі болып табылады [1, 44].

Қазақ тіл білімінде тілдік қатынасқа қатысты терминдердің әлі де қалыптаса қоймағандығын ескеріп, бұл ұғымды беру үшін зерттеуші Ф. Оразбаева баяншы, хабар, тұлға, қабылдаушы деген терминдерді қолдануды ұсынады. Тұлға терминін ғалым тіл білімінде әртүрлі қолданылып жүрген «тілдік бірліктер», «тілдік единицалар», «қатысымдық бірліктер» сынды басқа адамның санасында ұғым тудыратын, оған ақпараттың түсінікті болуын қамтамасыз ететін, адамдар арасындағы қарым-қатынасқа байланысшы ретінде қызмет атқаратын қатысымдық бірлік» [1, 44] деп көрсетеді.

Сөйлеу үдерісіндегі сөздің ерекшелігі – ол объективті шындық пен өмірге байланысты ұғымдарды сананың қабылдауы нәтижесінде ойға бейнелейді де, тілдік қатынаста іс жүзіне асырады, дыбысталу, яғни, қолданыс арқылы сыртқа шығарады. Сонымен қатар, іс-әрекет жүріп жатқан ортаның әсерін, адамның көңіл-күйін болмысын, түсінік-танымын да қоса білдіреді. Тілдік қарым-қатынаста жұмсалатын сөздің бірнеше ерекше қасиеттері бар:

1. Сөз адамның санасында бейнеленген ұғымның жарыққа шығуын қамтамасыз етеді.

2. Сөз басқа қатынасымдық тұлғалардың жасалуына ұйытқы болады.

3. Сөз өмір шындығын нақтылы мағына арқылы түсіндіре келіп, адам ойының екінші біреуге жеткізілуіне әсерін тигізеді.

4. Сөз адамдар арасындағы тілдік қатынасты жүзеге асыруға негіз болады.

Демек, сөз мағынаны, ұғымды, сезімді, ойды білдіре келіп, тілдік қарым-қатынасты жүзеге асырушылардың барлығына аса қажет қатысымдық тұлға болып табылады [1, 66].

Қатынасымдық тұлғалардың ішіндегі басқаларына ұйытқы болатын және тілдік қарым-қатынаста аса маңызды рөл атқаратын тұлға – сөз. Сөз – лексикалық жағынан да, грамматикалық жағынан да, сөзжасам тұрғысынан да жан-жақты зерттеліп келе жатқан негізгі мағыналық бірлік.

Сөзді қатынасым құбылысына қатысты қарастырғанда, негізінен, оның сөйлеу мен сөйлесуге байланысты ерекшеліктеріне назар аудару қажет. Мұнда ол адамдардың тілдік қарым-қатынасында пікірлесуге негіз болатын, өзара түсінісуге мүмкіндік жасайтын қатынасымдық элемент тұрғысынан сөз болады.

Сөздің сөйлеу үдерісіндегі орны мен қызметі, маңызы туралы көптеген тіл мамандары (Фердинант де Соссюр, Б.Н. Головин, Р.А. Будагов, Ю.В. Фоменко, т.б.) өз еңбектерінде жан-жақты тоқталған. Оларда сөздің әртүрлі ерекшеліктеріне қатысты берілген анықтамалардың мазмұны түрліше болып келеді.

Тілдік қабілет пен тілдік тұлға психолингвистикада ең маңызды мәселе болып табылады. Айтар ойын әдеби тілде түсінікті, анық та айқын, дұрыс жеткізе білу әркімнің қолынан келе бермейтіні белгілі.

А. Байтұрсынұлы сөздің түсінікті болуы, дұрыс қолданылуы үшін, тыңдаушысына ұғынықты жетуі үшін тіл мәдениетіне төмендегідей талаптар қойылуы керек екенін айта келіп, былай дейді: «Сөздің дұрыс айтылуы деп әр сөздің, әр сөйлемнің дұрыс күйінде жұмсалуды айтылады. Олай болуы үшін:

- сөздердің тұлғасын, мағынасын өзгертетін түрлі жұрнақ, жалғау, жалғаулық сияқты нәрселерді жақсы біліп, әрқайсысын өз орнына тұтыну;

- сөйлем ішіндегі сөзді дұрыс септеп, дұрыс көптеп, дұрыс ымыраластыру;

- сөздерді бір-біріне дұрыс орайластырып, дұрыс құрмаластырып, дұрыс орналастыру қажет» [2, 350-353].

Басқа да ғылым салалары сияқты тіл білімі де өзінің даму жолында небір тарихи

кездендерден өтті. Тіліміз қанша теперіш көріп, шеттетіліп, өзге, ұлы саналатын тілдердің қыспағына түссе де өміршендігін, өзінің қайнар бұлақ суындай тазалығын сақтап, ХХ ғасырға аман-есен жетті. Енді оны әрі қарай жаңғырта жетілдіріп, болашақ ұрпаққа аманат етіп қалдыру біздің азаматтық та, тілшілік те борышымыз.

Тіл білімі терминдері де басқа салалар сияқты жаңа сөздермен толығып, сөздік қорымызды байытуда. Әрине бұл салада да қалыптасқан, ортақ халықаралық терминдерді жаппай аударудан аулақ болғанымыз жөн. Аударуға болатын, кірме сөздің тілдегі дәл мағынасын бере алатын сөзбен таңбалауымыз қажет сияқты. Мұнда да «төл тіліміздің бар мүмкіндігін сарқа пайдалану», «бір кірме сөзге бір ғана төл сөзнұсқа беру» қағидасы жүзеге асып жатса, нұр үстіне нұр болар еді.

Әдетте сөздіктерде бірізділік қағидасы, яғни, сөзтізбедегі тірек сөз (түбір сөз) қалай аударылып берілсе, одан жасалған туынды сөздер де сол негізді сақтап тәржімеленіп (ұялату әдісімен) берілгені дұрыс. Сонда терминдердегі бірізділік, реттілік сақталады әрі сөздіктен кез келген сөзді іздеген адам бірден тауып алады. Ал бір орысша сөз бірнеше нұсқада немесе оның туынды түбірі басқа сөзбен аударылып берілсе, нағыз шатасу орын алады да негізгі сөздің туынды түбірінің қалай аударылғанын табу қиындық тудырып жатады. Енді осы терминдердің сөздіктерде берілуі, қолданылуы, мемлекеттік тілге аударылуы жайында бірер сөз етсек.

Сөздіктерде біраз сөздер қазақша бөлігінде орысша нұсқасымен бірге жарыспалы түрде біріледі. Мысалы, *аббревиатура-аббревиатура, қысқарған сөздер; абзац-абзац, азат жол, күрд. синтаксистік тұтастық; абстрактный-абстракт, дерексіз, ойтекті; агглютинативные языки-агглютинативті, жалғамалы тілдер; агглютинация-агглютинация, жалғаным, тіркесім; адвербиализация-адвербиалдану, үстеуге айналу; аджуванто-аджуванто, жасанды тіл; адресант-адресант, тыңдаушы; аккомодация-аккомодация, бейімдеу; аккузатив-аккузатив, табыс септік; актуализация-актуалдану, өзектену; аффикс-аффикс, жұрнақ; актуальное членение-актуалды мүшелену, зәру бөлікпенім; акцентуация-акцентуация, акценттеу; альвеола-альвеола, қызыл иек; альвеолярный звук-альвеол дыбысы, тіл ұшы дыбыс; альтернатива-альтернатива, дыбыс алмасуы; аморфность-аморфтық, тұлғасыздық, түрсіздік; ампликация-ампликация, мағына үстемелеу; афоризм-афоризм, нақыл сөз; индикатив-индикатив, ашық рай; инфинитив-инфинитив, тұйық етістік; калькирование-калькалау, сөзбе-сөз аудару; лексика-лексика, сөздік құрам; лингвистика-лингвистика, тіл білімі, тіл ғылымы, тілтаным; логическое ударение-логикалық екпін, ой екпіні; модальные слова-модаль сөздер, әртарап сөздер; монофтонг-монофтонг, жалаң; нейтрализация-нейтрализация, бейтарап-тау; неполное отрицание-толымсыз отрицание; номенклатура-номенклатура, атау; номинатив-номинатив, атау септік; номинативная функция-номинативтік функция, атауыштық қызмет; номинация-номинация, атауыш, аталым; оппозиция-қарсы қою, тіресім; ориенталистика-ориенталистика, шығыстану; пунктуация-пунктуация, тыныс белгілері; процесс-процесс, үдеріс; рефрен-рефрен, қайырма; сегмент-сегмент, құрақ; суффикс-суффикс, жұрнақ; строфа-строфа, шумақ; тембр-тебр, дыбыс ырғағы; тембр звука-дауыс мақамы (тебрі); функция-функция, қызмет; шапка-шапка, тақырыпша; эвфемизм-эвфемизм, сыпайылау; экспрессивность-экспрессивтілік, мәнерлік; эмоция-эмоция, сезім; эпитет-эпитет, сипаттама, теңеу; принцип-принцип, қағидат, ұстаным; этимология-этимология, сөз төркіні т.б.*

Сөздіктерде біршама орысша сөздерге қазақша бөлігінде бірнеше қазақша сөзнұсқа беріледі. Мысалы, *агглютинативный-жалғамалы, тіркесімді; актуали-*

зация-актуалдану, өзектену; актуальное членение-актуалды мүшелену, зәру бөлшектенім; актуальность-өзектілік, зәрулік; денотат-таңбаланушы, зат-дерек; диффуз-жентек, шашыратқы; знак-таңба, белгі; классификатор-топтастығышы, жіктегіш; лингвистика-тіл білімі, тіл ғылымы, тілтаным; мелодика речи-сөйлеу сазы, сөйлеу әуезі, сөйлеу сарыны; мотив-уәж, түрткі; назальные гласные-мұрын жолды дауыстылар, назал дауыстылар; название-ат, атау, тақырыпша; начальный-бас, алғашқы, бастапқы; негубной-езу, езулік; немой звук-жасырын дыбыс, үіл дыбыс, ыңыл дыбыс, ызың дыбыс, ызыл дыбыс, шуыл дыбыс, суыл дыбыс, салдыр дыбыс; оглушенный-өшік, қатаңданған; окраска-түс, рең, реңк, бояу; полисемия-көп мағыналылық, көптесім; прописанное-емле, орфография, жазу ережесі; реализация-жаратым, жарату; словарная статья-лұғаттық мақала, сөздік мақала; шаблон-дайын үлгі, дағдылы, жаттанды, жауыр сөздер, дағдылы үлгі, үлгі, қалып; штрих-үтіріше, үтіріштік, қағыс; эпитет-сипаттама, теңеу.

Түбірлес сөздерді аударуда да бірізділік жетіспей жатады. Мысалы, «автор» сөзін сөздіктерде автор, иегер, туындыгер ретінде беріп жатамыз. Ал осыдан келіп автор термина, авторская речь, авторский перевод, авторский термин, авторизированный перевод, авторизация т.б. тіркестерін термин авторы, автор сөзі, авторлық аударма, авторлық термин, туындыгерлес аударма, авторландыру деп ала-құла аудару үрдісі байқалады. Мотив сөзін уәж, түрткі деп береміз. Соған байланысты мотивация, мотивировать, мотивирование, мотивированность, мотивировка, мотивология, мотивационный т.б. сөздері тиісінше уәждеуіштілік, уәждеу, уәждену, уәжділік, уәжденім, уәжтану, уәждемелі болып берілсе, мотив достижения тіркесі жету түрткісі ретінде беріледі. Соңғы кезде мотивация сөзінің баламасы ретінде түрткіжай сөзі қолданылып жүр.

Қазақтіліндегімылқаусөзіннемой, сақаусөзінкосноязычный, картавий деп адамға байланыстылықта аударарды екенбіз. Тіл біліміндегі немой звук тіркесін сөздіктерде жасырын дыбыс, үіл дыбыс, ыңыл дыбыс, ызың дыбыс, ызыл дыбыс, шуыл дыбыс, суыл дыбыс, салдыр дыбыс деп береміз. Ал немая буква, немой согласный тіркестері сақау әріп, сақау дауыссыз сынды тіркестермен аударылған, яғни, бірізділік жағы кемшіл түсіп жағады. Меніңше, тіл дыбыстарына байланыстылықта сақау, мылқау, тапал (енді) әріп, масыл сөздер, мүкіс тіл, жетім жол, жетім дефис сөздерін қолдану тым ерсі көрінетін тәрізді.

Сөздіктерде губная гармония гласных, гармония гласных, гармония звуков, гармонизация терминологии тіркестері дауыстылардың ерін үндестігі, дауыстылар үндестігі, дыбыстар үндестігі, терминологияны үндестіру түрінде берілсе, небная гармония тіркесі таңдай гармониясы болып аударылыпты. Бұл тіркес таңдай үндестігі болып берілгені дұрыс болар еді.

Сегмент сөзін бөлікше құрақ деп аударып алыпмыз да сегменты, сегментация сөздерін сол күйінде аудармай беріппіз. Оларды құрақтар, құрақтандыру түрінде берген жөн еді. Процесс сөзін үдеріс деп аударғанымыз белгілі. Ал осы сөзді кейде қай салада болсын аудармай (мысалы, сөйлеу процесі, сөзжасам процесі, шығармашылық процесс) бере саламыз. Терминком принцип сөзін қағидат ретінде бекіткен. Алайда символический принцип тіркесі символикалық принцип болып орысша нұсқада берілген. Бұл сөзді сөздіктерде принцип, ұстаным, үдеріс, үрдіс (процесс ориентировки-бағдарлау үрдісі) деп әрқалай беріледі. Үрдіс сөзі – орыстың тенденция сөзінің қазақша баламасы ретінде алынған сөз. Отрицание сөзін терістеу, болымсыздық деп алыпмыз. Ендеше, неполное отрицание тіркесі толымсыз терістеу (болымсыздық) болып аударылуға тиіс еді. Единица сөзі бірлік

деп аударылатыны белгілі, ал сөздікте *незнаковая единица языка* тіркесі *тілдің белгісіз единицасы* болып аударылған. Бұл тіркес *тілдің белгісіз бірлігі* болып берілуі қажет болатын. *Цитата* сөзі сөздіктерде *дәйексөз* деп беріліп жүр. Олай болса, *цитатная речь* тіркесі *дәйексөзді сөз* болып берілгені абзал.

Номенклатура, номинатив, номинация, номинативная функция сынды сөз және сөз тіркестері *атаулық, атау септік, атауыш, атауыштық қызмет* болып аударылғанмен, *номинативті ұғым, номинативті сөйлем, номинативті тіркес, номинатив тілдер, номинативтік, номинативті құрылым* тәрізді сөз бен сөз тіркестеріндегі *номинатив* сөзі аударылмай беріліп жүр. Бұлар *атауыштық ұғым, атауыштық сөйлем, атауыштық тіркес, атауыш тілдер, атауыштық құрылым* болып берілуі қажет еді. *Табуирование* сөзі *тыйым* деп аударылған екен, онда *табу* сөзін *тыйымсөз* деп беру керек еді.

Темп речи сөзі *сөз қарқыны* тіркесімен алыныпты. Болашақта сөздіктерде *темпоратив, темпоральные местоименные слова, темпоральные метафоры, темпоральные отношения, темпоральные характеристики события, темпоральный аргумент, темпоральность* тәрізді сөз бен сөз тіркестерін, тиісінше, *қарқындама, қарқынды есімдікті сөздер, қарқынды метафоралар, қарқынды қатынастар, оқиганың қарқынды сипаттамалары, қарқынды дәлел, қарқындылық* түрінде берсек игі еді.

Тіл білімі саласындағы соңғы жылдары тіл заңдылықтары талаптарына сай келетін, сөзжасам тәсілдері арқылы жасалып жатқан сәтті де ықшам, әуезді терминдер көптеп саналады. Ол тілші-ғалымдардың, әсіресе, фонетист ғалымдардың зор еңбегі екені даусыз. Бұл орайда Ә. Жүнісбековтың фонетика терминдерін жасаудағы мол тәжірибесін атап өткен абзал. Сәтті жасалған терминдерге *артикуляция-жасалым, диффуз-жентек, шашыраңқы, номинация-атауыш, созвучие-үндесім, сегмент-бөлшек, құрақ, сокращения-қысқарымдар, сочетаемость-тіркесім, тембр голоса-дыбыс ырғағы, тембр звука-дауыс мақамы, тембральный признак-әуез белгі, оппозиция-тіресім, смычка-тоғысым, целинность-жуысым, перцепция-естілім, полисемия-көптесім, оппозиция-тіресім, реализация-жаратым, мотив-уәж, түрткі, редукция-сетінеме, рефрен-қайырма, опрешение-сіңісу, отрицание-терістеу* т.б. сөздерді айтуға болады.

Соңғы жылдары тіл біліміне де шет тілден терминдер енуде. Ол сөздерді енген тілдегі нұсқасы бойынша айту, жазу сәнге айналуға. Олай болса, тіліміз тағы да шұбарлана түсетіні белгілі. Ал ол сөздердің тілде кейбірінің баламасы бар. Алайда кірме сөз басымдыққа ие болып отыр. Ендеше, сол сөздерге тілімізден құлаққа жағымды естілетін, көзкөрімге әсерлі, халықаралық сөз мағынасын толық аша алатын жаңа төл сөздер табу да өзекті мәселе болмақ.

Тіл біліміне *лингвокогнитология, концепт, лингвоконцептосфера, лингвоцит, культурема, модератор, спикер, спичрайтер*, т.б. сөздер тобы ағындап еніп жатыр. Болашақта тағы да «мұндай сөздерді аударамыз ба, жоқ әлде тілге икемдеп, сындырып жазамыз ба» деген мәселе туындайды.

Сонымен қатар, қазіргі таңда модаға (сәнге) айналған сөздер (мысалы, *коллаборация, кэш, кэшибек, лайк, месседж, профит, селфи, хайп, фандом (фэндом), фидбек*, т.б.) де сөздік қорымыздан орын алуда. Бұл үрдіс жалғасын таба берсе, болашақта төл атаулар мен терминдеріміздің пайыздық көрсеткіші тағы да азая түсетіні белгілі. Мұндай сөздер жайында Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-қазына» ұлттық практикалық орталығы Орфография басқармасының басшысы, филология ғылымдарының кандидаты, белгілі тілші-ғалым Анар Фазылжанова былай дейді: «Тілге сөз өздігінен енбейді, өмірімізге келіп жатқан жаңа құбылысқа байланысты

айналымға енеді. Мәселен, «ұялы телефон» деген сөздің өзі қазір ескілік болғанымен, сол құрылғы біздің өмірге алғаш кірген дәуірде жаңа сөз болып танылған. Оның «қалта телефоны», «қолтелефон» деген түрлі атаулары да болған. Тағы осындай сөздер ағылшын тілінен өзгеріссіз алынса, «селфилету», «банға жіберу», «лайк басу» сияқты сөздер қазақ тілінің емлесіне, жүйесіне, дыбысталуына икемделіп жатыр» [3].

Ғалымның айтуынша, мұндай жаңа сөздер ғылыми зерттеу жұмыстарына арқау болып, жаңа сөздердің мән-мағынасын дұрыс жазылуы мен айтылуын бекіту үшін зерттеу жұмыстары жүргізіліп жатыр. Мұнда кірме сөздердің сөздікке қайсысысын алу қажеттігі, ал қайсысысын қазірше алмау мәселелері қарастырылады. Болашақта қазақ тілінің латын графикасы негізіндегі жаңа орфографиялық және орфоэпиялық параллель сөздігі жасалады. Бұл сөздікте қазіргі қолданыстағы сөздер кирилл әліпбиімен беріледі, жанына жаңа емлемен жазылған латын әліпбиіндегі нұсқасы, сондай-ақ қалай оқылатыны транскрипциясы арқылы беріледі. Жаңа сөздер соңғы рет 2013 жылғы шыққан «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігіне» енген. Онда сол алты жыл бұрынғы жаңа сөздердің барлығы болмаса да, біршамасы берілген еді. Ендігі міндет – бүгінге дейін енген жаңа сөздерді тіркеп, жаңа сөздік шығару. Онда сөздер мысалмен бірге беріледі.

Кірме неологизмдерге байланысты мынадай ұстанымдарды негізге алғанымыз дұрыс:

1. Ең алдымен, кірме атаулар мен терминдердің білдіретін мағынасын терең түсіну қажет.

2. Кірме сөз мағынасын түсіне отырып, оған сәйкес тілімізден сәтті балама табу.

3. Кірме неологизмдерді тіліміздің фонеморфологиялық ерекшелігіне лайық-тап, сындырып жазу.

Қорыта айтқанда, түрлі салалардағы терминжасам тәрізді тіл білімі терминдерін жасау үрдісі де қарқынды дамып келеді. Мұнда да кез келген істегі болатын кемшіліктер мен артықшылықтар байқалады. Сәтсіз жасалып, құлаққа жағымсыз, түрпідей тиетін терминдер де, тіл заңдылықтарына бағынып, сәтті жасалған әуезді терминдер де табылады. Мұнда да біріздендіру, реттеу, сөздіктерде беру жағы кемшіл түсіп жатады. «Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиетін» термин жасау әрбір тілші-ғалымның қызметтік те азаматтық борышы болатыны сөзсіз. Әр ұсынылған терминді ұқыпты саралап, сүзгіден өткізе, мамандар талқысына салып, солардың біріге ұсынған, халық жатсынбай қабылдаған терминге ғана тілден орын берген дұрыс тәрізді. «Орысша бір сөзге қазақша бір ғана сөзнұсқа ұсыну» қағидасын қаперде ұстау да тиімді болатын шығар. Қазақ тілі бар болған жерде терминжасам ісі де жүзеге аса береді, ал оны қалай жасаймыз, ол - басты мәселе. Болашақта жасалатын «Тіл білімі терминдерінің орысша-қазақша, қазақша-орысша түсіндірме сөздігін» өз дәрежесінде шығару үшін терминдерге, сөздердің аудармаларына өте абай болғанымыз абзал.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас негіздері. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 275 б.

[2] Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1999. – 448 б. https://tenqinews.kz/kazakhstan_news/hayp-fidbek-fandom-jana-sozder-enqen-sozdik